

FP1/Clt 120: Fonetikan perusteet: artikulaatiotavat

Martti Vainio -- syksy 2006

Artikulaatiotavat

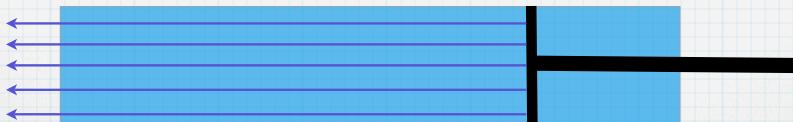
- * Konsonantit voivat siis vaihdella artikulaatipaikan mukaan ja sen mukaan ovatko ne soinnillisia vai eivät
- * Artikulaatiopojen mukaan jaoteltuina konsonantit voivat olla mm. klusiileja, nasaaleja, frikatiiveja ...
- * Termit viittaavat siihen, millä tavoin keuhkoista tulevaa ilmvirtaa moduloidaan artikulaatioelimillä äänneitä tuottaessa
- * Kun olemme omaksuneet termit artikulaatiotavoille voimme käyttää konsonanteista ns. SPT (sointi-paikka-tapa) kuvausta (engl. VPM, voice-place-manner)
- * Esim. suomen [p] on silloin soinniton bilabiaalinen klusiili

Ilmavirta, paine ja turbulenssi

- * Akustisesti voimme käsitellä ääntöväylää suorana putkena
- * Yleensä puheentuotossa käytetty ilmavirta syntyy siis keuhkoissa (niiden tilavuuden pienenytessä mm. pallealihaksen toiminnan seurauksena)
- * Järjestelmää voidaan kuvata sylinterin ja männän avulla:

Ilmavirta

Yksinkertaistettu mäntä-sylinteri -
malli ääniväylästä: tasainen
(laminaarinen) ilmavirta

Paine

Päästään suljetussa putkessa paine kasvaa männän puristaessa ilmaa

Turbulenssi

Raosta kulkiessaan ilmavirta muuttuu pyörteiseksi ja aiheuttaa kohinaa

Kapeuman aste: obstruentti vs. sonorantti

- * Konsonantteja tuottaessa artikulaattorit ääntöväylässä voivat olla toisiinsa nähden useassa eri asemassa; kuvauksen kannalta kapeumaa voidaan luokitella kolmella asteella:
  1. Täydellinen sulkeuma (closure), jolloin artikulaattorit ovat kiinni toisissaan
  2. Kapeuma (narrowing), jolloin artikulaattorien välillä on rako
  3. Aproksimaatio; artikulaattorien välillä suhteellisen suuri rako
- * Ensimmäiset kaksi astetta nostavat ilmanpainetta väylässä, jolloin tuotetut äänteet ovat ns. obstruentteja; kolmannen asteen äänteet ovat ns. sonorantteja.

Velaarinen sulkeuma

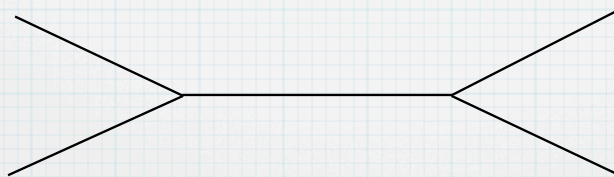
- * Velaarinen sulkeuma (velic/velopharyngeal closure); kitapurje sulkee nenäväylän
- * Tällöin umpiäänteet (stops) ovat ns. oraalisia obstruentteja, koska niiden tuoton aikana paine nousee väylässä
- * Velumin ollessa laskeutuneena ilma pääsee virtaamaan nenäväylän kautta ja vaikka suuväylä on kiinni, ei paine pääse väylässä nousemaan; tuotetaan nasaalisia umpiäänteitä (nasal stops) = nasaalit
- * Paineen nousemattomuuden vuoksi nasaalit ovat siten sonorantteja
- * Yleensä nasaalit ovat soinnillisia, mutta myös soinnittomia variantteja löytyy: esim. hymähdys [ɰ̥]

Klusiilit (plosives)

- * [p] -- bilabiaalinen sulkeuma + velofar. sulkeuma -> paine väylässä nousee
- * Paine aiheuttaa väylän avauduttua (äkkiäisesti) ns. eksploiivisen hälyn
- * Tällaisia äännejä kutsutaan klusiileiksi (plosive)
- * Huom: englanniksi näistä käytetään usein termiä 'stop'

Klusiilien vaiheet

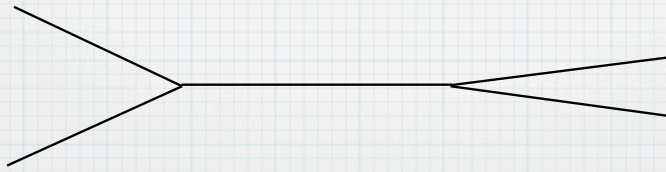
- * Klusiilit koostuvat kolmesta vaiheesta:
  1. Lähestymisvaihe (approach)
  2. Sulkeumavaihe (closure, hold)
  3. Avaumavaihe (release)

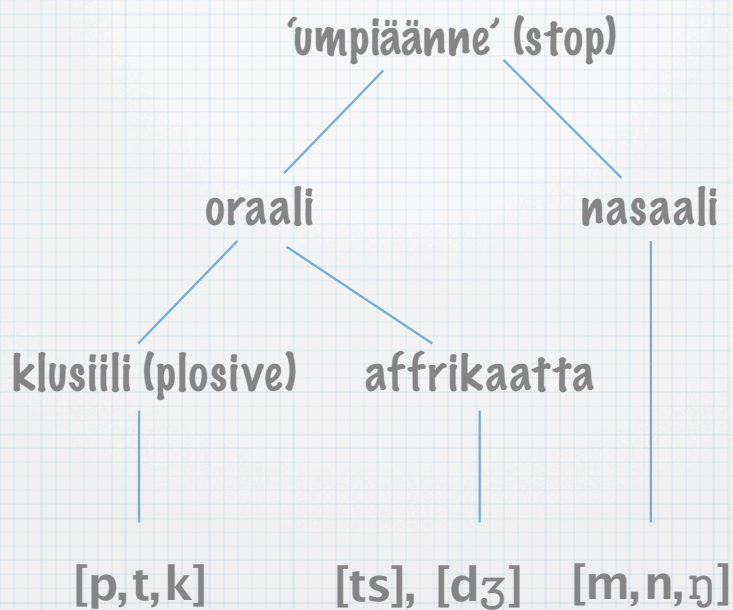

Affrikaatta

- * Affrikaatat muistuttavat klusiileita mutta niiden avautumisvaihe on huomattavasti hitaampi
- * Hitaan avautumisen aikana syntyy ns. transientin eskploosiohälyn sijasta pitkäkestoista hälyä, frikaatiota
- * Suomessa ei affrikaattoja ole, mutta englannin sanoissa 'church' ja 'judge' ne ovat; [tʃ] ja [dʒ], samoin esim. saksan sanassa 'Zeit'; [ts]

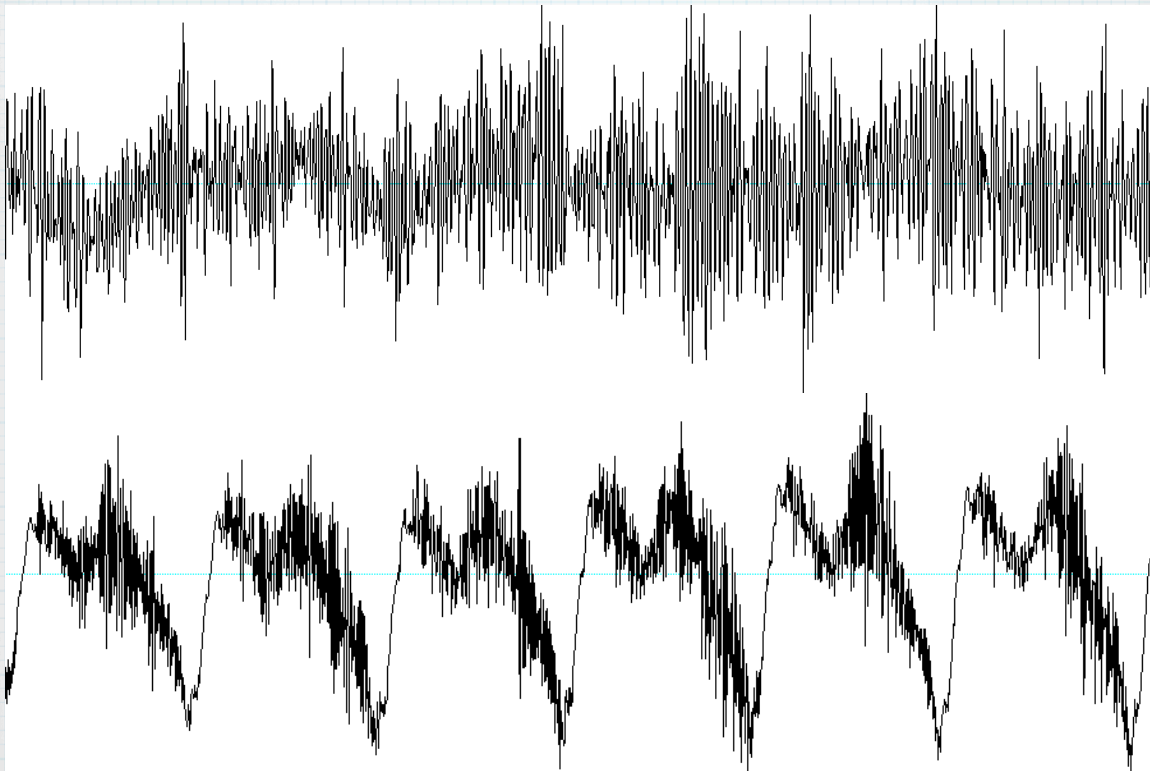
Umpiäänteet: oraali vs. nasaali

Frikatiivit

- * Frikatiivit tuotetaan hyvin kapean raon avulla väylässä ja perustuvat pyörteiseen ilmvirtaan (turbulenssi)
- * Niitä voidaan tuottaa useissa eri artikulaatiopaikoissa ja niissä voi paikkojen lisäksi olla muita modifikaatioita: mediaaninen vs. lateraalinen; [s] vs. [ʃ]
- * Ne voivat olla joko soinnittomia tai soinnillisia; [s] vs. [z]
- * Kapean aukon vuoksi väylän paine nousee, josta syystä frikatiivit ovat obstruentteja

Soinniton ja soinnillinen frikatiivi

Approksimantit: 'lähentymä-äänteet'

- * Approksimantit ovat sonorantteja; niiden tuottamiseen vaadittava kapeuma on asteeltaan niin pieni, ettei paine väylässä merkittävästi nouse
- * Lateraaliossa approksimantissa on täydellinen sulkeuma, mutta ilmavirtä pääsee kulkemaan kielen sivujen ohi tulematta pyörteiseksi
- * Later. approksimantteja on useilla ääntymäpaikoilla: alveolaarinen (esim. suomen [l]), retrofleksi [ɭ] ja palataalinen [ɮ]
- * usein näitä kutsutaan pelkästään lateraaleiksi

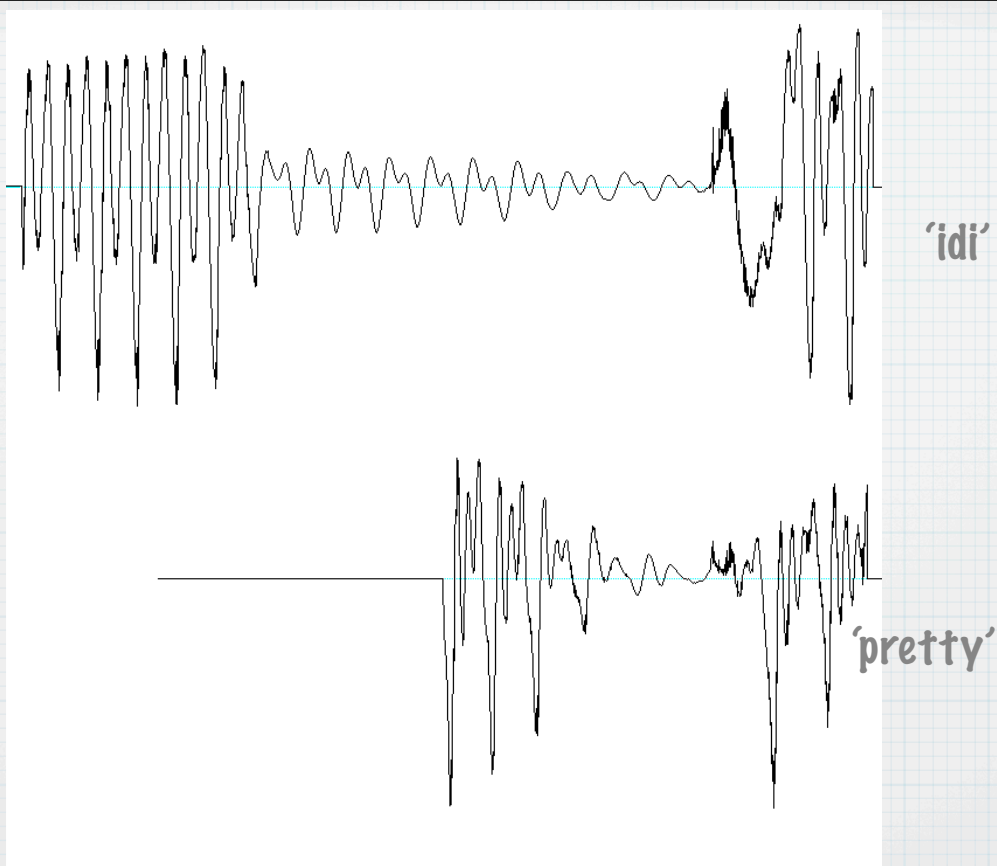
Mediaaniset approksimantit

- * Mediaaneissa approksimanteissa ei ole täydellistä sulkeumaa
- * Vanhastaan niistä käytetään termiä 'glide' englanniksi
- * Jotkut niistä muistuttavat hyvin paljon vokaaleita ja termi 'puolivokaali' (semivowel) on vieläkin hyvin yleinen; esim. suomen [j] ja englannin [w]
- * Vähemmän vokaalin kaltaisia ovat esim. englannin [ɹ] ja suomen [u]
- * Approksimantteja voidaan tuottaa samoissa paikoissa kuin frikatiiveja

Napaus (tap), hipaus (flap) ja täry (trill)

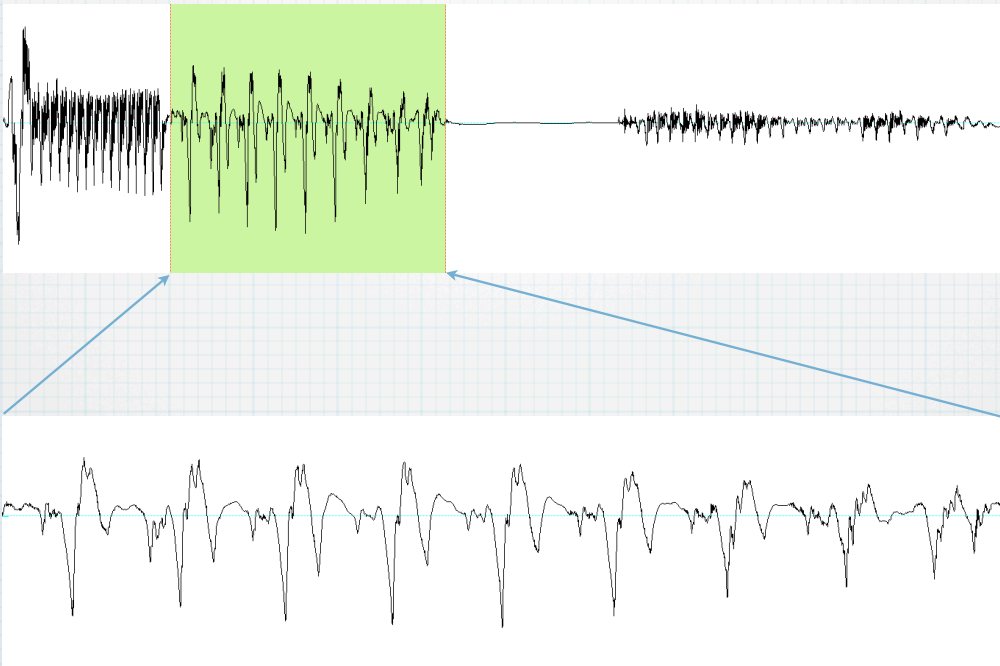
- * [d] ja [ɾ] eroavat toisistaan lähinnä ajoituksen suhteen; tap on klusiilia huomattavasti nopeampi
- * Napaukset ovat niin lyhyitä, ettei paineen kasvua tapahdu, jonka johdosta ne ovat sonorantteja
- * Flap on muuten kuin tap, mutta kieli liikkuu 'poikittain' hammasvalliin nähden: punjabin [saɽi] 'palanut'

Tremulantti (trill)

- * Tremulantti koostuu useista toisiaan nopeasti seuraavista 'napaksista'
- * Tuottomekanismi on fonaation tyyppinen aerodynaaminen ilmiö, mutta napausten frekvenssi on kielen suuremman massan vuoksi paljon pienempi

Suomalainen tremulantti...

Sointi-paikka-tapa (SPT)

- * Soinnillinen-soinniton
- * Klusiili, affrikaatta, nasaali, frikatiivi, approksimantti, napaus, tremulantti
- * SPT: sointi-paikka-tapa (engl. VPM, voice-place-manner)
- * [s] on siis soinniton alveolaarinen frikatiivi, mikä on [g]?

Artikulaatiotapojen käyttö maailman kielissä

- * Kaikissa kielissä on klusiileja
- * Useimmissa kielissä on (med.)frikatiiveja
- * Tyypillisesti kielen frikatiivijärjestelmä on yhtä suuri (tai suurempi) kuin oraalisten umpiäänteiden muu järjestelmä
- * Useimmissa kielissä on nasaaleja; suomi ja englanti tyypillisiä kolmella nasaalillaan: [m], [n], [ŋ]. Nasaalien puute hyvin harvinaista
- * Puolivokaalityyppejä approksimantteja useimmissa kielissä
- * Useimmissa kielissä on myös jonkinlainen r-äänne ja lateraalinen approksimantti (likvida)